

Küresel Kapitalizme Eklemlenme Sürecinde 1994'ten 2018'e Türkiye'nin Krizleri¹

Nalan Ölmezoğulları, Uludağ Üniversitesi İİBF İktisat Bölümü,
e-posta: nalano@gmail.com

Ekonomide kriz, ortaya çıkış nedenleri ve biçimine, şiddet ve süresine bağlı olarak çeşitli biçimlerde tanımlanabilmektedir. Örneğin, 1929'dan başlayarak 30'lu yılları kapsayan süreç, 29 Bunalımı, Büyük Buhran gibi isimlerle anılır. Bir diğer ifade ile genellikle uzun süreli ve şiddetli krizler buhran, bunalım gibi isimlerle anılırken kriz biraz daha ani ve kısa süreli, özellikle de finansal piyasalarda yaşanan dalgalanmaları nitelemede kullanılmaktadır.

Nitekim içinde bulunduğumuz neoliberal küreselleşme dönemi ile birlikte krizler daha çok finansal krizler biçiminde ortaya çıkmaktadır. Ancak bu, krizlerin her zaman kısa sürdüğü anlamına da gelmiyor elbette. Finansal piyasalardaki şiddetli hareketlilik sona erdikten sonra, üretimde daralma işsizlik gibi reel sorunlar çok daha uzun bir zaman dilimine yayılıyor.

Dünya ekonomisinin içinde bulunduğumuz bu ikinci küresel döneminin belirleyici özelliği, sıcak para olarak da adlandırılan, kısa vadeli sermaye hareketlerinin hacim ve hız bakımından olağanüstü ölçüde artması, bununla birlikte ulusal paraların değerinin altın ya da benzeri hiçbir reel mal ile desteklenmediği nominal birer büyüklükten ibaret olmasıdır. Bu durum ulusal paraların değişim değerlerinin ülkelerin dış ticaret performansından büyük ölçüde ayrışarak spekülasyon sermaye hareketlerine bağımlı hale gelmesi anlamına geliyor.

Dünya ekonomisinin iki küresel dönemi arasında yer alan, sabit kur sistemine dayalı Bretton Woods sistemi, spekülasyon sermaye hareketlerine pek hareket alanı tanıımıyordu. Bretton Woods sisteminin çöküşünün ardından ulusal finans piyasalarının spekülasyon saldırılara açık hale gelmesi sonucu oluşan belirsizlik ve yüksek risk ortamı, ulusal ekonomi politikalarının uygulanmasında hareket alanının daralması, olası spekülasyon saldırılara karşı farklı önlemleri beraberinde getirdi. Örneğin Merkez Bankaları giderek daha yüksek miktarlarda rezerv tutmaya zorlandılar, bu da ülkelerin reel ekonomiye, fiziki sermaye yatırımlarına ayrılacak kaynakların daralmasına yol açtı.

Finansal serbestleşme sonrasında dünya ekonomisinde sıklaşan finansal krizleri açıklamaya yönelik, birinci, ikinci, üçüncü kuşak olarak nitelenen çeşitli kriz modelleri geliştirildiğini görüyoruz. Özellikle 90'lı yıllar, Türkiye'nin de aralarında yer aldığı gelişmekte olan ekonomiler, yükselen piyasalar gibi isimlerle anılan ülkelerin birbiri ardına krizlerine sahne oldu. Krizlerin "bulaşıcı"lığından söz edilen bu dönemin başında da sonunda da Türkiye yer alıyor: 1994, Meksika ve Türkiye; 2000-2001, Arjantin ve Türkiye.

Türkiye ekonomisinin 24 Ocak 1980 kararları ile başlayan neoliberal küresel kapitalizme eklenme süreci 1989 yılında –sermaye hareketlerini tamamen serbestleştiren 32 sayılı karar ile- netleşmişti. Bu süreçte, günümüze dek 1994, 2001 ve 2008 krizlerinin ardından 2018 yılında başlayıp 2019'da derinleşecek gibi görünen bir kriz ile karşı karşıyayız.

1980'li yıllar boyunca Washington Uzlaşması doğrultusunda, finansal liberalizasyon, devletin küçültülmesi vs. yönünde bir dizi reform uygulayan gelişmekte olan ekonomilerin birçoğu, 90'lı yıllar boyunca birbirine oldukça benzeyen krizler yaşadılar. 90'lı yıllar boyunca gelişmekte olan ülkeleri sarsan bu kriz dalgasının başlangıcı, 1994 Meksika krizidir. Aynı yıl Türkiye ekonomisinde yaşanan kriz aslında Meksika biraz krizinden farklıdır. Türkiye'nin, 5 Nisan Kararları olarak anılan bir istikrar programı ile sonuçlanan 94 krizi, Meksika'da olduğu gibi sıcak paranın ani biçimde ülkeyi terk etmesinden değil, paranın daha çok yurt içi piyasalardaki yön değiştirmesinden (para ikamesinden) kaynaklanmıştır.

2000-2001 krizi ise bir bakıma, 94 krizinin verdiği uyarılara karşın önlem alınmamasının bir sonucu oldu ve siyasal iktidarın değişmesine yol açacak ölçüde sarsıcı oldu.

Türkiye ekonomisinin dikkat çekici bir özelliği, hiçbir zaman, örneğin Latin Amerika ülkelerinde görülen biçimde bir hiper enflasyon yaşamamasına karşın, çok uzun süreli kronik enflasyon yaşaması ve enflasyonun kalıcı biçimde tek haneli rakamlara, %5'in altına çekilememesidir. Nitekim 2001 krizi de kur çıpasına dayalı bir IMF programı ile uygulanan dezenflasyon programının sonucunda patlamıştı. IMF programı, 90'lardaki krizlerin en önemli nedeni olarak görülen, yani bir bakıma "sabıkalı" olan, kur çıpasına dayalı bir enflasyonu düşürme programıydı ve sorunlu bir bankacılık sistemi ile böyle bir programın başlatılması riski artırıyordu.

Enflasyon oranını %20'ye çekmeyi hedefleyen programın Şubat 2001'de, on gün içinde kurlarda %40'a varan artışla çökmesinin ardından 2001 yılı

%9,5 oranındaki küçülme ile tamamlandı. Krizin ardından aslında kriz öncesi uygulanmakta olan IMF programı revize edildi. Kur çıpasından vazgeçilerek, önce “ulusal program” daha sonra da “güçlü ekonomiye geçiş programı” adı altında Kemal Derviş yönetiminde sürdürüldü. Siyasal iktidarın değişerek Kasım 2002’den günümüze kesintisiz devam edecek olan AKP iktidarı da başlangıçta Derviş programını ana hatları ile değiştirmeden devam etti.

Dünya ekonomisinde “*Great Moderation*” olarak adlandırılan, faiz oranlarının düşük, likiditenin bol olduğu 2002-2007 dönemi, Türkiye ekonomisinin de 2001’deki dip noktasından sonra görece yüksek ve istikrarlı bir büyüme dönemi oldu. Öte yandan 2001 krizinin ardından enflasyon hedeflemesine de geçildi ve %60-70’ler bandında kronikleşen enflasyon %10’lar düzeyine çekilirken tek haneli rakamlara inme konusunda enflasyonist direncin bir türlü kırılmadığı görüldü.

2008 küresel krizinin Türkiye ekonomisine yansımaları, 2008 ve 2009’da sırasıyla %1,1 ve %4,7’lik daralma olurken bu kez imdada FED’in ve ardından Avrupa Merkez Bankası’nın krizden çıkış için uygulayacağı genişlemeci politikalar yetişiyordu. 2013-2014’e kadar olan dönem, küresel konjonktürde yeniden bir likidite bollaşması dönemidir.

2013 Mayıs’ında FED’in faiz oranlarını kademeli olarak yükselterek parasal genişlemeyi sonlandıracağını açıklaması ile birlikte, bizim gibi büyüme performansı büyük ölçüde dış kaynak girişine endeksli ekonomiler için endişeli bir bekleyiş başlamıştı.

Bu süreçte ABD kökenli yatırım bankası Morgan Stanley, 2013 yılı Ağustos ayında yayınladığı Küresel Görünüm raporunda, FED’in parasal genişleme programını sonlandırmasından en fazla etkilenecek ülkeleri Kırılgan Beşli olarak nitelendirdi. Bu en kırılgan beş ülke arasında Brezilya, Hindistan, Endonezya ve Güney Afrika ile birlikte Türkiye de yer alıyordu. Morgan Stanley 2016 sonundaki raporunda, kırılgan beşli olarak nitelendirdiği ülkeleri Endonezya, Türkiye, Güney Afrika, Kolombiya ve Meksika olarak güncelledi. Kasım 2017’de bu kez ABD kökenli bir başka kredi derecelendirme kuruluşu *Standard and Poor’s* farklı bir kırılgan beşli sınıflandırması yaptı bu kez en kırılgan olarak nitelenen beş ülke, Arjantin, Katar, Mısır, Pakistan ve Türkiye olarak sıralanıyordu.

2013’ten bu yana yapılan ve küresel ekonomide likidite daralmasından en fazla etkilenecek grubuna bazı ülkeler girip bazıları listeden çıkarken Türkiye sürekli olarak bu listede kalıyor. (2013 ve 2016 de bu listede olup da 2017’de yer almayan ülkelerin bazılarının durumları da çok parlak değil kuşkusuz).

Yalnızca uluslararası derecelendirme kurumlarının değil, ülke içinde birçok iktisatçının da, sağlıklı ve sürdürülebilir olmayan, istihdam yaratmayan bir büyümeye, istikrarsızlık unsurlarına dikkat çekmesine karşın 2008’i izleyen on yılda Türkiye ekonomisi için “kriz” kavramının kullanıldığını pek söyleyemeyiz. Çünkü ekonomik krizlerin temel makroekonomik göstergelerde bozulmalar, büyüme oranlarının yavaşlaması, durması hatta negatife dönüşmesi, işsizlik, fiyat istikrarının bozulması, enflasyon, kurlarda ve/veya faiz oranlarında büyük yükselişler gibi birçok göstergesi olmakla birlikte, Türkiye’de kriz kavramı büyük ölçüde dövize endeksli.

Birçok önemli, yapısal nitelikli sorunlara karşın Türkiye’de üzerinde en çok durulan konu döviz kurlarının seyri, TL’nin değeri. Oysa mevcut ekonomik model çerçevesinde şöyle bir kısır döngü söz konusu: TL’nin yüksek oranda değer kaybetmesi sorunların ağırlaştığına, bir krize işaret ediyor ama TL’nin değer kazanması sorunların bittiği anlamına gelmiyor. Hatta yeni bir krize giden yolun taşlarını döşeyebiliyor. Mevcut hükümetin temel ekonomik önceliklerinden biri TL’nin değerinin yüksek tutulması oldu ve uluslararası konjonktürün de katkısı ile bu çoğu kez mümkün olabildi. Ancak yüksek değerli TL aynı zamanda ithalatı ucuz kılarak teşvik ettiği, dış açıkların büyümesine yol açtığı, dövizle borçlanmayı cazip kıldığı için uluslararası konjonktür tersine döndüğünde krizin temel nedenlerinden biri haline geliyor.

Dolayısıyla, Türkiye ekonomisinde yeni bir krizin unsurları, 2018 yılının ilk çeyreğinden itibaren kendini gösterdi. 2018’in ilk çeyreğinde %7,3 gibi yüksek bir büyüme oranına karşın, dış kaynak girişlerinde yavaşlama ile birlikte döviz kuru üzerinde oluşmaya başlayan baskı, Mayıs ve Ağustos aylarında yaşanan şok niteliğinde kur artışları ile açığa çıktı. Türk Lirası, 2018 yılı başına oranla %50 civarında değer kaybetti. Devletin en üst kademesinde ısrarla dile getirilen faiz artışına yönelik olumsuz yaklaşıma karşın Merkez Bankası’nın şok faiz artışı ve ABD ile yaşanan rahip Brunson krizinin aşılmasının ardından kurlar bir miktar gevşese de Türk Lirasının 2018 yılını %40’ın üzerinde değer kaybı ile tamamlayacağı netleşti.

Döviz krizi öncelikle döviz borçluluğu yüksek şirketleri etkilerken, kur artışının zorunlu kıldığı yüksek faiz artışı bu kez bir kredi çöküşünü, reel sektörde iflas ve konkordato ilanlarında patlamayı, işsizlik rakamlarının daha da yükselmesini beraberinde getirdi.

İkinci çeyrek %5,2, üçüncü çeyrekte %1,6 olarak gerçekleşen büyüme oranının dördüncü çeyrekte negatife dönüşmesi kaçınılmaz görünüyor.

Kurdaki sıçramanın, zaten hiçbir dönemde hedeflenen düzeye çekilemeyen enflasyonu yeniden tetiklemesi ve %20'ler düzeyine yükseltmesi ile birlikte 2019'da Türkiye ekonomisinin bir stagflasyon ortamına girme tehlikesi giderek yüksek bir olasılık olarak karşımızda durmaktadır.

2019'un 2018'den daha da güç bir yıl olma olasılığını arttıran faktörler de var.

2019'un Mart ayında yerel seçimlerin yapılacak olması, seçim ekonomisinin enflasyonist baskıyı şiddetlendirmesinin yanı sıra ekonomideki kimi olumsuz göstergelerin adeta bastırılması ya da ertelenmeye çalışılması sorunların seçim sonrasında daha da şiddetlenerek karşımıza çıkmasına yol açacaktır.

Kısa vadede faiz artışı ile kur artışı frenlenmiş gibi görünse de enflasyonist dinamikler ve beklentiler devam etmektedir. Aslında bu durum resmi belgelere de yansımış durumdadır. YEP'de öngörülen büyüme oranları 2018 için %3,8, 2019 için %2,3 düzeyindedir. Ekonomideki yavaşlamanın daha da fazla olması ve bir stagflasyon sürecine girilmesi olasıdır.

Cari işlemler açığındaki düzelmeyi bir dengelenme olarak nitelemek ne kadar yanıltıcı ise krizi sadece dışsal etkenlere, dış güçlere, spekülatif sermaye hareketlerine bağlamak da bir o kadar yanıltıcıdır. Bir diğer temel tartışma alanı neoliberal politikalardan vazgeçmeden krizlerden kurtulmanın mümkün olup olmadığıdır. Geniş olarak tartışılabilir bu konuda çok özet olarak şunu söyleyebilirim:

Kuşkusuz krizler kapitalizme içkindir, doğasında vardır, kapitalizm tarihi boyunca konjonktürel olarak krizlerle birlikte gelişmiştir. Bu durumun; krizlerin kapitalist sisteme bir dinamizm kazandırdığı, yeni koşullara uyum ve yeniden yapılanma için fırsat yarattığı biçiminde de yorumlandığını biliyoruz. Hatta şablon olarak da "krizi fırsata çevirmek" biçiminde sıklıkla kullanılıyor. Bununla birlikte, kapitalizmin krizlerle var olduğu gerçeği, uygulama hatalarını görmemizi engellememeli.

Bu noktada konuya iki açıdan; kapitalizmin içinden ve dışından bakabiliriz. İçeriden eleştiri, kapitalist sistemi veri kabul edip, sorunlara çözüm, krizden çıkış yolları aramak biçiminde olurken, dışarıdan eleştiri, doğrudan doğruya bir sistem eleştirisi olup, bu sistem içinde başka türlüünün mümkün olamayacağı biçiminde bir değerlendirmeye uzanabiliyor. Oysaki sistemi veri kabul ettiğimizde (ki en azından kısa dönemde bu kaçınılmaz), uygulamacıların önemini göz ardı demeyiz. Somut bir örnek vermek gerekirse; neoliberal politikaların bir uzantısı olan Merkez Bankası bağımsızlığı tartışılabilir. Bununla birlikte, eğer bir sistem

içinde yer alıyorsanız ve kâğıt üzerinde Merkez Bankası bağımsız ise, o zaman gerçekten bağımsız davranabilmeli ve “piyasaları” buna ikna edebilmelidir.

Yani Merkez Bankası bağımsızlığına teorik olarak, bir sistem yaklaşımı içinde karşı olmak başka, karşı olsak bile MB bağımsızlığına dayalı bir sistem içinde yer alıyorsak, bu durumda Merkez Bankası'nın bağımsız davranmamasına yol açan müdahalelerin daha da olumsuz sonuçlar yaratacağını görmek başka bir şeydir. Sermaye hareketlerinin denetlenmediği bir dünyada spekülasyon ve spekülatif saldırıların varlığı bir gerçekliktir. Ancak spekülatif saldırılar da büyük ölçüde ekonomik yapıdaki zaaf ve kırılabilirlikleri hedef alır. Özellikle bizim gibi ekonomik büyümesi büyük ölçüde dış kaynak girişine bağımlı bir ekonomide sermayenin kaçmasına yol açacak her tür belirsizlik, tutarsızlık krizin daha da derinleşmesine yol açmaktadır.

Kapitalist sistem, krizlerle yaşayan bir sistem ve genellikle ekonomik krizler siyasal krizleri de beraberinde getiriyor. Bunun tersi de olabiliyor ama çoğunlukla ekonomik krizlerin siyasal krizleri getirdiğini görüyoruz. Öte yandan kapitalist sistem içinde büyük çaplı, kapsayıcı ve derin krizlerin aynı zamanda iktisadın paradigmasının da krizine dönüştüğünü ve bir paradigma değişikliğini de beraberinde getirdiğini biliyoruz. Bu, 1929'da da 1970'lerde de böyle oldu. Ama 2008 krizi bu paradigma değişikliğini getiremedi.

Türkiye açısından baktığımızda, 1994 krizi kısa vadeli bir IMF programı ile aşılmaya çalışılırken, ekonominin yapısal sorunlarına dönük hemen hiçbir düzenleme yapılmadı. 2001 krizi sonrasında ise en azından kendi içinde belli bir tutarlılığı olan bir istikrar programı uygulamaya konuldu ve elbette dip yapmış bir ekonomideki baz etkisinin de katkısıyla görece istikrarlı bir büyüme sürecine girildi. 2001 krizinin o kadar şiddetli olmasının temel sebeplerinden biri olan bankacılık sektöründeki sorunlara yönelik düzenlemelerin katkısıyla 2008 krizi teğet geçmedi ama en azından finansal piyasalarda büyük bir sarsıntı yaşanmadı.

Son dönemde ise tamamen yalpalayan, herhangi bir sistematiği olmayan (bir IMF programı anlamında dahi bir sistematiği olmayan) bir süreçten geçiliyor. Ağustos ayında yaşanan döviz şoku sonrasında bu yönde bir niyet ortaya çıkar gibi olsa da muhtemelen yaklaşan yerel seçimlerin de etkisiyle, tutarlı bir istikrar programı da uygulanamıyor. Bu tutarsızlığın çok tipik ve dikkat çekici bir örneği dün (14 Aralık) Hazine ve Maliye Bakanlığının twitter hesabından yapılan bir duyuru ile görüldü: Bu tweet ile Hazine ve Maliye Bakanlığı “döviz birikimleriniz garantili devlet tahvili ile hem kazanır hem kazandırır. Dolarınıza yıllık %4, Euronuza yıllık %2,5 kazanç” diyor. Yani birkaç hafta öncesinde kriz

tamamen bir dış “saldırı” olarak nitelenir, milli paraya dönme çağrılarında bulunulurken bugün Maliye Bakanlığı dolara endeksli devlet tahvili çıkarıyor.

Sonuç olarak, katılmadığımız bir iktisadi model içinde bile olsa, modelin kendi içinde asgari bir tutarlılık barındırmasını bekleriz, şu anda bunu da kaybetmiş durumdayız. Dolayısıyla bu krizin önümüzdeki dönemde daha da şiddetleneceği endişesini taşıyorum.

Sonnot

¹ 15.12.2018 tarihli “Mülkiyeliler Krizi Konuşuyor” panelinde oturum başkanı olarak yapılan yorum ve değerlendirmelerin ses kaydı çözümünün düzenlenmiş hâlidir.

